

УДК 93/94 (477,54)

Організація підготовчих курсів Політехнічного Інституту в період нацистської окупації Харкова

На підставі аналізу матеріалів окупаційної періодичної преси та фондів Державного архіву Харківської області досліджено специфіку функціонування підготовчих курсів створених на базі Політехнічного інституту м. Харкова у 1942 р.

Авторка зазначає, що предметне та тематичне планування є яскравим проявом дерадянзації та українізації вищої школи колишньої столиці УСРР, організованої чиновниками Харківської міської управи та представниками німецької окупаційної влади.

Ключові слова: абітурієнти, підготовчі курси, Політехнічний інститут, окупація, навчальні предмети, Харків.

На основе анализа материалов оккупационной периодической печати и фондов Государственного архива Харьковской области исследована специфика функционирования подготовительных курсов, созданных на базе Политехнического института г. Харькова в 1942 г.

Автор подчеркивает, что предметное и тематическое планирование является ярким проявлением десоветизации и украинизации высшей школы в бывшей столице УССР, организованной чиновниками Харьковской городской управой и представителями немецкой оккупационной власти.

Ключевые слова: абитуриенты, подготовительные курсы, Политехнический институт, окупація, учебные предметы, Харьков.

Based on the analysis of the materials occupying periodicals and collections of the State archives of Kharkiv region investigated the specificity of functioning of preparatory courses, created on the basis of the Polytechnic Institute of city Kharkov in 1942.

The author notes that the substantive and thematic planning is a clear manifestation of de-sovietization and ukrainization of the higher school in the former capital of the USSR, organized by the officials of the city Kharkiv city Council and representatives of the German occupation authorities.

Key words: students, training courses, Polytechnic Institute, occupation, educational items, city Kharkov.

На тлі реформування вітчизняної освітньої галузі, нагальною проблемою є пошук більш оптимальних засобів підготовки школярів до вступу у ВНЗ. Попри роль середньої школи в цих процесах, надзвичайно важливе значення має пропедевтична довузівська підготовка. Саме вона покликана систематизувати набуті знання і сформувані у свідомості абітурієнтів потяг до засвоєння надскладних навчальних дисциплін вищої школи. Таким чином, підготовчі курси виступають як важлива педагогічна ланка між середньою і вищою школою, що робить їх стартовим майданчиком у здобутті вищої освіти. На нашу думку в цьому сенсі варто використати досвід минулих років, з метою уникнення помилок і прорахунків, що здатні звести нанівець усі зусилля педагогічних колективів та молоді, що прагне до отримання фундаментальних знань.

Предметом нашого дослідження є діяльність владних структур та адміністрації Харківського політехнічного інституту, спрямована

на створення та ефективного функціонування системи підготовки абітурієнтів.

Об'єктом дослідження є підготовчі курси Харківського політехнічного інституту, які були створені з метою налаштування молоді до вступу у ВИШі колишньої столиці УСРР.

Джерельну базу дослідження складають матеріали окремих справ фондів Державного архіву Харківської області, де у фондах Р-2982, Р-3077, Р-3094, дивом збереглися поодинокі безцінні документи, аналіз яких дає можливість зрозуміти глибинну сутність довишівської підготовки, яка здійснювалася на базі ХПІ [16].

Окрім того авторкою були використані матеріали газети «Нова Україна», яка видавалась у місті, з грудня 1941 по березень 1943 р. [7-17]. Уважне прочитання окремих статей та заміток на шпальтах вищезазначеного періодичного видання, дозволяє відчутти реальну соціально-політичну атмосферу тих років. Водночас газетні статті дають можливість досліджувати процес діяльності підготовчих курсів, а також самого Політехнічного інституту у чіткій відповідності до хронологічного перебігу подій.

Серед фундаментальних наукових праць, які торкаються питань історії окупації Харкова та розвитку освітньої галузі в місті, слід виділити монографію та наукові статті А. В. Скоробогатова [20-23]. Їх фундаментальна науковість яких дозволяє сформулювати загальну уяву про специфіку існування різноманітних сфер життєдіяльності найбільшого мегаполісу УРСР в умовах німецько-фашистського панування.

Заслуговує на увагу також і низка статей Р. О. Пономаренка, у яких автор досить ґрунтовно дослідив процеси функціонування Харківського політехнічного інституту в роки окупації [18-19].

Слід зазначити, що увійшовши у Харків 24 жовтня 1941 р., німці відзвітували про захоплення найбільшого мегаполісу СРСР. Чисельність населення міста на початок 641-денного панування нацистів складала близько 310 тис. чоловік [21, с. 310]. Харків'яни мали звикати до нових умов існування, декларованих так званим «новим порядком». Дуже швидко німці створили керівні органи міського та районного управління чинні позиції серед яких посідала Харківська міська управа. Окрім вирішення соціально-економічних проблем була також і освітня галузь, якою опікувався Відділ Освіти. Незважаючи на евакуацію та свідому руйнацію радянською армією практично усіх ВИШів, вони мали поступово відновити свою роботу. Перший квартал 1942 р. навчальні заклади та наукові установи

перебували на етапі консервації, що визначало специфіку їх функціонування. В якості одного з флагманів вищої школи Харкова було визначено Політехнічний інститут, на базі якого і було заплановано створення підготовчих курсів для абітурієнтів. Вже 18 грудня 1941 р. міський Відділ Освіти отримав лист від директора Політехнічного інституту професора Терещенко О. В., в якому були зазначені загальні параметри підготовчих дисциплін та структурний план їх викладання. Підготовчі курси у ХПІ передбачали піврічну підготовку з шести базових дисциплін: української мови – 96 год., історії України – 72 год., німецької мови – 96 год., математики – 240 год., фізики – 192 год., та хімії – 144 год. Всього на аудиторне опанування вищезазначених предметів виділялось 840 годин. З урахуванням 24 годин резерву їх загальна кількість становила 864 години [6, арк. 1].

Практично з усіх підготовчих дисциплін були розроблені проекти робочих програм, які мав затвердити Відділ Освіти Харківської міської управи. Єдине виключення становила історія України, програма з якої, (зважаючи на політизованість даного предмету) мали скласти фахівці у самому Відділі Освіти.

Як бачимо усі існуючі харківські ВИШІ напряму залежали від відповідних координуючих органів місцевої влади, підпорядковуючись у свою чергу вищим галузевим інстанціям відповідної окупаційної зони. Аналіз робочих програм з вищевказаних дисциплін дозволяє зробити умовивід про їх пропедевтичний характер. Іншими словами, окупаційна адміністрація та керівництво Політехнічним інститутом в процесі підготовки до вступу у ВНЗ вимагала від абітурієнтів базові знання, якими учні мали оволодіти у середній школі. Так, наприклад програма з української мови була покликана сформувати загальні навички грамотності необхідної для діловодства. Цікавим фактом є повернення до старого правопису, який використовувався в УСРР до 1928 року.

Програма з німецької мови мала навчити майбутніх студентів вести діалог з німцями, що ставало одним з пріоритетів соціальної комунікації.

Точні науки — математика, фізика та хімія передбачали репродукцію загальних теоретичних засад які вивчались у середній школі.

Загалом тематичні блоки були нескладними. Тому основне кредо підготовчих курсів ХІІІ можна позиціонувати як «повторення».

Але найбільш цікавою серед анонсованих навчальних дисциплін була українська література. Викладач Петренко запропонував загальний реєстр українських письменників та поетів без зазначення їх творів. Такий підхід передбачав вилучення усієї революційної, та русофільської літератури, яку радянська цензура рекомендувала до вивчення. Це означало загальну деідеологізацію навчального процесу на окупованих територіях.

До плеяди письменників ХVІ – ХХ ст. долучалися заборонені в українській радянській школі автори. Зокрема представники «розстріляного відродження» – Марко Вороний та Микола Чернявський, а також український поет-емігрант Олександр Олесь. При цьому укладач списку свідомо вилучив письменників та поетів радянської доби, вказавши, що вони є «зрадниками української національної ідеї» [6, арк. 8].

Як уже було сказано, програма підготовчих курсів з історії мала бути розроблена і затверджена фахівцями з міського Відділу Освіти. Тому її проект серед сторінок архівної справи відсутній.

Курси передбачали використання відповідної літератури. Вочевидь для опанування усіх (окрім історії) дисциплін, радянські підручники були цілком придатні. Хоча місцеві органи влади мали укласти списки «гідних» та «не гідних» авторів навчальних видань, що стало яскравим проявом дерадянїзації освітньої царини.

До викладання курсів залучалися викладачі, що залишились у місті. В першу чергу це стосувалося кадрів ХІІІ та професури інших інститутів, які розподілялись по ВИШам згідно рішень Відділу Освіти. Саме вони (викладачі – *Н.С.*) і мали складати основу екзаменаційних комісій, які перевіряли рівень підготовки вступників.

Загалом навчальний матеріал був нескладний. Це, вочевидь, обумовлювалося суспільно-побутовими негараздами, які відчували сім'ї абітурієнтів, що перебували на окупованих територіях. В ще більш складних умовах перебувала професура ХІІІ, яка (незважаючи на зарплати, пенсії та спецпайки) також змушена була виживати в умовах холоду та катастрофічної нестачі харчів [4, арк. 53-55; арк. 78].

Усі школярі мали пройти обов'язків відбір, що базувався на національному цензі. Іншими словами, до вступу в ВИШі в принципі

допускалися представники усіх національностей окрім євреїв. Водночас німці декларували гендерну рівність, адже згідно канонів нацистської ідеології різниці між чоловіками і жінками не існувало.

Укладений і затверджений реєстр предметів підготовчих курсів є свідченням широкопрофільності імовірних напрямків вищої освіти в окупованому Харкові. Торкаючись питання початку підготовчих курсів, слід зазначити, що вони мали розпочатись у лютому – березні 1942 р., беручи до уваги імовірний початок навчального року у ВНЗ в кінці літа на початку осені. Вже у червні 1942 року окупаційна влада запланувала курси перепідготовки викладачів по лінії педінституту з географії, історії, логіки і психології. Щось схоже з'явиться і інших ВНЗ, які з другого кварталу 1942 року (як свідчать газетні статті) почали поволі відновлювати свою діяльність [1214].

Таким чином, впродовж 1941 – 1943 місцевим колаборантам за сприяння німецької адміністрації вдалося організувати учбовий процес у середніх школах та низці ВНЗ в межах Харкова та області. Хоча і з деяким запізненням, але 1942 – 1943 навчальний рік у Харкові відбувся. Це означало початок реанімації освітньої галузі, яка була покликана формувати нові ціннісні засади молодого покоління в межах новоприєднаних східних територіях Третього Рейху. Ці процеси відбувались в складних умовах існування міста та функціонування окупаційних органів влади. Юдофобія, дерадянiзація та дерусифікація – стали наріжними каменями гуманітарної політики впродовж майже 21-місячного періоду панування нацистів у Харкові. Не варто відкидати і прифронтний статус міста, а також масштабні операції які точилися в ході його оборони та визволення впродовж 1942 – 1943 рр.

Попри певний примітивізм та жорстку регламентацію підготовчі курси ХПІ були єдиним шансом для молодого покоління у здобутті вищої освіти. Водночас особи які їх організували та були слухачами, після визволення міста зазнали репресій. Навіть за умов отримання позитивного рішення спецкомісії, виправдальних вироків фільтраційних ланок СМЕРШ та НКВС, їх відносили до колаборантів, політична благонадійність яких визначалась резолюцією компетентних органів. Отже участь у навчальному процесі в роки окупації інкримінувалась як обтяжлива обставина, для осіб, які тимчасово опинились поза сферою впливу радянської влади.

Незважаючи на усі недоліки і негаразди існування підготовчих курсів ХІІІ, є яскравою сторінкою історії існування системи вищої освіти в Україні часів німецької окупації.

Література

1. ДАХО. Р-2892. Оп. 4. Спр. 184.
2. ДАХО. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190.
3. ДАХО. Ф. Р-2982 Оп. 4. Спр. 123.
4. ДАХО. Ф. Р-3744 Оп. 1. Спр. 42.
5. ДАХО. Р-3076. Оп. 1. Спр. 7.
6. ДАХО. Ф. Р-3076 Оп. 1. Спр. 16.
7. Б. На вчительських курсах / Б. // Нова Україна. — 7 серпня 1942 р.
8. Г. К. Розпочала роботу приймальна комісія / Г. К. // Нова Україна. — 17 жовтня. 1942.
9. Г. М. Народні школи знов почали працювати / Г. М. // Нова Україна. — 16 вересня. — 1942.
10. І. К. Перед початком навчання / І. К. // Нова Україна. — 15 серпня 1942 р.
11. І. П. Політехнічний інститут на відбудові промисловості / Нова Україна. — 19 березня. — 1942.
12. Колісник Г. Про вступ до Сільсько-Господарського Інституту / Г. Колісник // Нова Україна. — 8 жовтня. — 1942.
13. Колісник Г. Навчання в харківському Сільсько-Господарському інституті / Г. Колісник // Нова Україна. — 18 жовтня 1942 р.
14. О. П. Харківський університет відновив наукову роботу / О. П. // Нова Україна. — 22 жовтня. — 1942.
15. Панченко О. Німецька мова в школі / О. Панченко // Нова Україна. — 16 вересня. — 1942.
16. Погребняк І. Відроджується Харківський Політехнічний інститут / І. Погребняк // Нова Україна. — 18 грудня. — 1941.
17. Політехнічний інститут продукує // Нова Україна. — 14 лютого. — 1942.
18. Пономаренко Р. О. Наукова діяльність у Харкові під час окупації (1941–1943) / Р. О. Пономаренко // Питання історії науки і техніки. — 2008. — № 3. — С. 65–70.
19. Пономаренко Р. О. Харківський політехнічний інститут в роки окупації 1941–1943 / Р. О. Пономаренко // Питання історії науки і техніки. — 2011. — № 2. — С. 48–56.
20. Соробагатов А. В. Харків у часи німецької окупації 1941–1943 рр. / А. В. Соробагатов. — Харків: Прапор, 2004. — 376 с.
21. Соробагатов А. В. Харків у період Великої Вітчизняної війни / А. В. Соробагатов // Історія міста Харкова ХХ століття. — Харків: Фоліо, Золоті сторінки, 2004. — С. 309–374.
22. Соробагатов А. В. Харківське міське самоуправління в 1941 — 1943 рр. / А. В. Соробагатов // Вісник Харківського університету — 1997. — № 396. — Історія. — Вип. 29. — С. 167 – 176.
23. Соробагатов А. В. Підкупаційні будні Харкова (1941–1943) / А. В. Соробагатов // Вісник Харківського університету — 2004. — № 633. — Історія. — Вип. 36. — С. 59–68.